ZAMONAVIY LIBOSLARDA O‘ZBEK ZARGARLIK BUYUMLARIDAN FOYDALANISHNING BADIIY-DIZAYN XUSUSIYATLARI

Muallif: Qo`chqormirzayeva Zuxra

Ta’lim muassasasi: Toshkent kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali

Ta’lim yo‘nalishi: Liboslar dizayni

Annotatsiya

Bu maqolada o‘zbek milliy zargarlik buyumlardan bugungi kun liboslar dizaynida qo`lanilishining dekorativ bezaklar asosidagi va tuzilish xususiyatlari o‘rganiladi. Milliy zargarlik buyumlarining qadimiy namunalari, bezak vositalari, turli hududlardagi shakily farqlari hamda ularni hozirgi davrliboslari bilan moslashtirish yangi yechimlarning izlash. Shuningdek, an’anaviy taqinchoq namunalarining kundalik, bayromona va sahnaviy kiyimlarga tatbiq etish, an’anaviy merosga sodiq qolgan holda yangi dizayn yangi yondoshuvlarni shakillantirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Ilmiy tadqiqotlar va tarixiy kolleksiyalar asosida zamonaviy liboslar uchun amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: milliy zargarlig, milliy zeb-ziynatlar, zamonaviy libos, kiyim modellashuvi, milliy-madaniy qadriyatlar, shakily tuzilish, taqinchoqlar, badiiy-estetik yaxlitlik.

Kirish

O‘zbek zargarlik san’ati xalqning moddiy va badiiy madaniyatini ifodalovchi muhim amaliy san’at turlaridan biridir. Tarixiy taqinchoqlar nafaqat bezak vazifasini bajargan, balki kiyinish madaniyati, hududiy an’analar va ijtimoiy urf-odatlar bilan

ham bog‘liq bo‘lgan. Tereza Hejzlarováning o‘zbek bosh taqinchoqlariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotida XIX asr oxiri va XX asr boshlariga oid buyumlar, jumladan, Samarqand, Buxoro va Toshkent zargarlik uslublari muzey kolleksiyalari asosida o‘rganilgan [1].

Bugungi liboslar dizaynida milliy taqinchoqlardan foydalanish an’anaviy shakllarni zamonaviy kiyim konstruksiyasi, mato va ranglar bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Bunda tarixiy buyumni aynan takrorlashdan tashqari, uning shakli, bezak tuzilishi yoki material xususiyatlaridan ilhomlangan yangi aksessuar yaratish ham mumkin. U. A. Vakhidovaning milliy libos elementlarining zamonaviy moda dizaynida qo‘llanishiga bag‘ishlangan maqolasi an’anaviy kiyimni zamonaviy dizayn uchun ilhom manbai sifatida ko‘rib chiqadi [2]. Ushbu yondashuvni milliy zargarlik buyumlarini libos dizayniga tatbiq etishda ham qo‘llash mumkin.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, milliy taqinchoqlarni zamonaviy liboslarda o‘rinli qo‘llash orqali milliy o‘ziga xoslikni ifodalash, dizayn yechimlarini boyitish va an’anaviy hunarmandchilikka bo‘lgan qiziqishni oshirish mumkin.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek milliy zargarlik buyumlarining badiiy xususiyatlarini o‘rganish hamda ulardan zamonaviy liboslar dizaynida foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

o‘zbek zargarlik buyumlarining asosiy turlari va badiiy xususiyatlarini ko‘rib chiqish;

an’anaviy taqinchoqlarning shakli, materiali va bezaklarini tahlil qilish;

milliy taqinchoqlarni zamonaviy liboslar bilan uyg‘unlashtirish usullarini aniqlash;

libos va aksessuar o‘rtasidagi rang, hajm va kompozitsion muvozanatni hisobga olgan holda amaliy dizayn takliflarini ishlab chiqish.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Maqolada ilmiy maqolalar, muzey kolleksiyalariga oid ma’lumotlar hamda milliy libos dizayni bo‘yicha tadqiqotlar asos qilib olindi. Asosiy metodlar sifatida manbalarni tahlil qilish, buyumlarning badiiy xususiyatlarini tavsiflash, taqqoslash va dizayn loyihalash usullaridan foydalanildi.

Tereza Hejzlarováning tadqiqoti o‘zbek bosh taqinchoqlarining tarixiy namunalari va hududiy uslublarini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi [1]. O‘zbekiston Sharq davlat san’ati muzeyi kolleksiyasiga oid ma’lumotlarda esa an’anaviy zargarlik buyumlarining turli hududlarga xos shakllari, ishlatilgan materiallari va bezash usullari yoritilgan [3].

Asosiy qism

1. O‘zbek milliy zargarlik buyumlarining badiiy xususiyatlari

O‘zbek zargarlik san’atida turli shakl, hajm va bezaklarga ega taqinchoqlar uchraydi. Ular qatoriga zirak, bilaguzuk, uzuk, marjon, bosh bezaklari, peshona taqinchoqlari va ko‘krak bezaklarini kiritish mumkin. Tarixiy kolleksiyalarda tillaqosh, oynador ziraklar, gajak, zebigardon, bilaguzuk va boshqa taqinchoq turlari qayd etilgan [3].

Zargarlik buyumlarining ko‘rinishi faqat ularning shakliga emas, balki material va bezak usullariga ham bog‘liq. Muzey kolleksiyasi haqidagi ma’lumotlarda kumush, oltin qoplama, rangli shisha va turli qimmatbaho yoki yarim qimmatbaho

toshlardan foydalanilgan namunalarga e’tibor qaratiladi. Hududlarga qarab zargarlik buyumlarining materiallari va bezash usullari farqlangan [3].

Tereza Hejzlarová o‘z tadqiqotida o‘zbek bosh taqinchoqlarining bir necha hududiy uslublarini, jumladan, Samarqand, Buxoro va Toshkent namunalarini tahlil qilgan [1]. Bu ma’lumotlar milliy zargarlikni yagona shakl sifatida emas, balki turli hududlarda shakllangan badiiy an’analar majmuasi sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy dizayner uchun ushbu xususiyatlar yangi aksessuar yaratishda muhim manba bo‘lishi mumkin. Masalan, tarixiy taqinchoqdagi osma element, aylana shakl, simmetrik tuzilish yoki metallning yaltiroq yuzasidan ilhomlanib, kundalik kiyimga mos soddalashtirilgan bezak ishlab chiqish mumkin. Bu misol maqola doirasida taklif etilayotgan dizayn yondashuvi bo‘lib, tarixiy buyumning aynan o‘zi bilan tenglashtirilmaydi.

2. Milliy taqinchoqlarni zamonaviy liboslar bilan uyg‘unlashtirish

Zamonaviy libosda milliy zargarlik buyumidan foydalanishda kiyimning shakli, matosi, rangi, yoqa turi va umumiy uslubi hisobga olinishi kerak. Aksessuar libosni to‘ldirishi, uning asosiy badiiy g‘oyasini kuchaytirishi va kiyim bilan vizual muvozanat hosil qilishi lozim.

U. A. Vakhidovaning tadqiqotida o‘zbek milliy libosining ayrim elementlari zamonaviy kiyim dizayni uchun ilhom manbai sifatida ko‘riladi [2]. Mazkur yondashuvni zargarlik buyumlariga moslashtirib, an’anaviy shakllarni zamonaviy siluet va materiallar bilan uyg‘unlashtirish mumkin.

Milliy taqinchoqlarni libosga qo‘llashning quyidagi yo‘nalishlari taklif etiladi:

Kundalik liboslarda. Kichik hajmli zirak, nozik bilaguzuk yoki sodda geometrik shakldagi kulonlardan foydalanish mumkin. Bunday yechimlar kiyimning qulayligini saqlagan holda milliy uslubga ishora beradi.

Tantanali liboslarda. Ko‘krak bezagi, yirik zirak yoki marjon libosning asosiy kompozitsion markaziga aylanishi mumkin. Bunda taqinchoqning hajmi va yaltiroqligi matoning bezaklari bilan raqobatlashib ketmasligi lozim.

Zamonaviy milliy uslubdagi liboslarda. An’anaviy bosh bezaklari yoki zebigardon shakllaridan ilhomlangan aksessuarlarni zamonaviy bichimdagi ko‘ylak, jaket yoki ustki kiyim bilan uyg‘unlashtirish mumkin. Bunday loyihalarda tarixiy buyumning ayrim badiiy belgilarini saqlash bilan birga, uning vazni, hajmi va foydalanish qulayligini qayta ko‘rib chiqish zarur.

Sahna va ijodiy liboslarda. Kattaroq, ko‘zga tashlanadigan taqinchoqlar va qatlamli bezaklardan foydalanish mumkin. Biroq ularning libosning umumiy g‘oyasi bilan mosligi hamda harakat paytida xavfsiz turishi hisobga olinishi kerak.

3. Rang, shakl va material uyg‘unligi

Zargarlik buyumining libos bilan uyg‘unligi bir necha badiiy omilga bog‘liq.

Birinchidan, **rang uyg‘unligi** muhimdir. Kumush tusli aksessuarlar sovuq ranglar bilan, oltin tusli taqinchoqlar esa iliq ranglar bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin. Bu qat’iy qoida emas: yakuniy tanlov libosning umumiy rang yechimi, mato fakturasi va dizaynerning badiiy maqsadiga bog‘liq.

Ikkinchidan, **shakl va hajm muvozanati** saqlanishi kerak. Agar libosda kashta, murakkab yoqa yoki yirik dekorativ elementlar ko‘p bo‘lsa, taqinchoqni nisbatan sodda tanlash mumkin. Aksincha, sodda bichimli libosda yirik milliy aksessuar asosiy bezak vazifasini bajarishi mumkin.

Uchinchidan, **material xususiyatlari** hisobga olinadi. Metall, tosh, shisha yoki munchoqdan yasalgan buyumlar turlicha og‘irlik, yaltiroqlik va sirt tuzilishiga ega. Shu sababli ularni tanlashda nafaqat tashqi ko‘rinish, balki kiyish qulayligi va libos matosiga ta’siri ham e’tiborga olinadi.

To‘rtinchidan, **milliy uslubning me’yorida ifodalanishi** muhim. Milliy taqinchoqni zamonaviy kiyimga qo‘shishda barcha tarixiy bezaklarni bir vaqtning o‘zida ishlatish shart emas. Ayrim shakl yoki detalni tanlab, uni zamonaviy kompozitsiyada qo‘llash ham yetarli bo‘lishi mumkin. Milliy libos elementlarini zamonaviy dizaynda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish bilan cheklanmay, ularning badiiy xususiyatlarini qayta talqin qilish masalasi F. Z. Atakhanovaning milliy libos dekorini zamonaviy kiyimda qo‘llash haqidagi maqolasida ham ko‘tarilgan [4].

4. Milliy zargarlik buyumlari asosida zamonaviy liboslar kolleksiyasini yaratish

Maqola doirasida amaliy loyiha sifatida milliy zargarlik buyumlaridan ilhomlangan uchta ayollar libosi modelini ishlab chiqish taklif etiladi. Ushbu modellar tadqiqot natijasida tayyorlangan tayyor kolleksiya emas, balki dizayn bo‘yicha tavsiya etilayotgan loyiha g‘oyalaridir.

Birinchi model — kundalik libos. Sodda bichimli ko‘ylak kichik hajmli milliy zirak yoki nozik kulon bilan to‘ldiriladi. Libosning rang yechimi neytral bo‘lib, aksessuar asosiy bezak vazifasini bajaradi.

Ikkinchi model — tantanali libos. Bir rangli, silliq matodan tayyorlangan ko‘ylak zebigardon yoki ko‘krak taqinchoqlaridan ilhomlangan markaziy aksessuar bilan uyg‘unlashtiriladi. Bunda taqinchoqning o‘lchami va libosning yoqa shakli o‘zaro moslashtiriladi.

Uchinchi model — zamonaviy milliy uslubdagi libos. Jaket yoki ustki kiyimga an’anaviy bosh taqinchoqlari yoki bilaguzuklardagi shakllardan

ilhomlangan, yengil va soddalashtirilgan dekorativ element qo‘llanadi. Ushbu modelda milliy badiiy xususiyatlar zamonaviy siluet bilan uyg‘unlashtiriladi.

Kolleksiyani ishlab chiqish jarayonida tarixiy buyumlarning fotosuratlari va muzey tavsiflarini o‘rganish, tanlangan shakllarni eskizlarda qayta ishlash, aksessuar prototiplarini tayyorlash hamda libos bilan birgalikda baholash tavsiya etiladi. Muzey kolleksiyalarida saqlanayotgan hududiy taqinchoq namunalari bunday izlanish uchun hujjatlashtirilgan vizual manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin [1; 3].

5. Dizayn yechimini baholash mezonlari

Milliy zargarlik buyumlari asosida yaratilgan zamonaviy liboslarni baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish taklif etiladi:

Milliy xususiyatning saqlanishi — aksessuarda tarixiy taqinchoqqa xos shakl yoki bezak belgilarining asosli tarzda aks etishi.

Kompozitsion uyg‘unlik — aksessuar va libosning shakli, rangi hamda hajmi bir-biriga mos kelishi.

Zamonaviylik — buyumning hozirgi kiyinish uslubi va libos silueti bilan uyg‘unlashishi.

Qulaylik va xavfsizlik — aksessuarning vazni, mahkamlanishi, teriga tegadigan qismlari va harakatga xalaqit bermasligi.

Amaliy foydalanish imkoniyati — buyumning kundalik, tantanali yoki sahna libosiga qanchalik mos kelishi.

Ushbu mezonlar maqola doirasida taklif etilgan amaliy baholash usuli bo‘lib, ular tayyor eksperimental natijalar sifatida talqin qilinmasligi kerak.

Xulosa

O‘zbek xalq zargarlik san’ati elementlari orqali liboslarning badiiy qiyofasini takomillashtirish va milliy qadiryatlarni yangicha talqinda ifodalashning muhim vositasi sanaladi. Ilmiy va tarixiy manbalar milliy zargarlik buyumlarining shakliy bezak va material jihatdan o’ziga xos xususiyatlari bilan farqlanishi aks ettiradi . Ushbu xilma-xillik dizaynerga turli badiiy yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Milliy zargarlik namunalarining tarixiy shakillanishi va ularni bugungi kiyim dizayinida qo`llash imkoniyatlarini o‘rganish, kiyim shakli va rangi yechimiga muvofiq tanlash, foydalanish qulayligi va shakily mutanosiblikni taminlash zarur. Milliy ziynat namunalarini asl holida takrorlash bilangina cheklanmay, ularning shakliy va badiiy jihatlarini zamonaviy loyihalash tamoyillari asosida qayta shakllantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hejzlarová, Tereza. “Uzbek Head Ornaments from the Collection of the Náprstek Museum.” *Annals of the Náprstek Museum*, 2018, 39(1), 5–18. DOI:https://doi.org/10.1515/anpm-2018-0010
2. Vakhidova, Umida Abdukhashimovna. “Uzbek Folk Costume in Modern Fashion Design.” *European Journal of Emerging Technology and Discoveries*, 2023, 1(5), 5–8.https://europeanscience.org/index.php/1/article/view/254
3. Ermakova, E. S., Filatova, M. Y. *Jewellery of the 19th–20th Centuries.* O‘zbekiston zargarlik buyumlari va Sharq davlat san’ati muzeyi kolleksiyasiga oid ma’lumotlar. “Uzbekistan Cultural Heritage in the World Collections” turkumidagi materiallar.https://society.uz/news/detail/news/499
4. Atakhanova, F. Z. “Use of Sewing Techniques and Decor of the Uzbek National Costume in Modern Clothes.” *Solid State Technology*, 2020, 63(6).https://solidstatetechnology.us/index.php/JSST/article/view/1314

5. Dadamukhamedov, Bobur. “Development Processes of Innovative Jewelry Art in Uzbekistan.” *Current Research Journal of History*, 2023, 4(2), 1–6. DOI:https://doi.org/10.37547/history-crjh-04-02-01